

8. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособ. для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; под. ред. Е.С. Полат. – М., Изд. центр “Академия”, 2003. – 272 с.

9. Портфоліо учасників тренінгу 2011 р. в КДПУ ім. В.Винниченка від ф-ту історії та права за програмою Intel® “Навчання для майбутнього” [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kspu.kr.ua/ua/intel/spysok-uchasnykiv-treninhu-2011>

10. Портфоліо учасників тренінгу 2012 р. в КДПУ ім. В.Винниченка від ф-ту історії та права за програмою Intel® “Навчання для майбутнього”. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kspu.kr.ua/ua/intel/intel-2012>

11. Портфоліо учасників тренінгу 2013 р. в КДПУ ім. В.Винниченка від ф-ту історії та права за програмою Intel® “Навчання для майбутнього” // Матеріали з особистого архіву автора статті.

12. Портфоліо учасників тренінгу 2014 р. в КДПУ ім. В.Винниченка від ф-ту історії та права за програмою Intel® “Навчання для майбутнього” [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kspu.kr.ua/ua/intel/spysok-uchasnykiv-treninhu-2014>

13. Чорна М.І. Метод проектів на уроках історії. – Тернопіль–Харків: Вид-во “Ранок”, 2011. – 160 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грінченко Віктор Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історична персоналістика; історико-культурна проблематика.

УДК 392.86(=161.2)“18”

СПОЖИВАННЯ СПИРТНИХ НАПОЇВ У КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В ХІХ ст.

Любомир ГУБИЦЬКИЙ, Ганна МЕЛЬНИК (Київ)

У статті автори проаналізували еволюцію споживання спиртних напоїв населенням Київської губернії в ХІХ ст. Досліджено традиції споживання спиртних напоїв у Київській губернії та великоросійських губерніях. Установлено значення фіска в системі продажу міцних напоїв.

Ключові слова: алкоголь, торгівля, Київська губернія, фіск, держава, помірність, зловживання.

В статье авторы проанализировали эволюцию потребления спиртных напитков населением Киевской губернии в XIX веке. Исследовано традиции потребления алкогольных напитков в Киевской губернии и великороссийских губерниях. Установлено значение фиска в системе торговли спиртными напитками.

Ключевые слова: алкоголь, торговля, Киевская губерния, фиск, государство, умеренность, злоупотребление.

In the article authors analysed the evolution of consumption of strong waters the populations of the Kievan province in a XIX item. Traditions of consumption of strong waters are investigational in the Kievan province and velikorosiyskikh provinces. The value of fisk is set in the system of sale of strong drinks.

Keywords: alcohol, trade, Kievan province, fisk, state, moderation, abuse.

Актуальність статті. В умовах постійного зростання травматизму й злочинності в сучасній Україні постає проблема пошуку причин особливого ставлення до споживання алкоголю в населення. Нерозв'язаним залишається ставлення держави до поповнення бюджету й до здоров'я населення. Навіть умови ХІХ ст. дають підказки щодо помірного споживання алкоголю.

Метою статті став аналіз місця ланки держави, виробника, посередника, торговця і споживача у сфері виробництва, контролю, традицій споживання алкогольних напоїв в Київській губернії ХІХ ст.

Завдання статті полягає в тому, щоб на основі наявної джерельної бази висвітлити особливості споживання спиртних напоїв у Київській губернії в ХІХ ст., еволюція ставлення до проблеми зловживання алкоголем.

Об'єктом дослідження є система виробник-посередник-держава-споживач у царині споживання міцних напоїв.

Предметом дослідження є дослідження умов Київської губернії ХІХ ст. у сфері торгівлі алкоголем.

Проблемами супутніми торгівлі спиртними напоями опікувалися вчені протягом ХІХ – початку ХХІ ст. Так, зокрема, І. Призов виокремив винятково негативне значення кабаків в

історії російського народу. Його праця цінна, оскільки в ній здійснено порівняння традицій споживання алкоголю в Україні та Росії [16]. Цій же проблемі присвятили свої праці С. Єремєєв [5], Ф. Лукашевич [10], певну увагу звернувши на зв'язок виробництва й торгівлі міцними напоями в Київській губернії. Визначне місце в дослідженні місця прибутків від торгівлі алкоголем у державному бюджету Російської імперії посіла праця Н. Терського [20]. Окреме місце в дослідженні означеної проблеми посідають праці Д. Воєйкова, В. Загоскіна [2], І. Фундукля [19]. Вагомим став доробок радянських учених, які зосереджували увагу на товарному виробництві й торгівлі в Україні в XIX ст. Частково М. Слабченко [18], М. Тищенко [21], І. Гуржій [3] розкрили й питання місця винокуріння й торгівлі міцними напоями в Київській губернії. Сучасні дослідники в узагальнюючих (В. Литвин та ін.) [4] та спеціальних працях (Г.Д. Казьмирчук, Т.М. Соловйова та ін.) [7] зробили значний внесок у вивчення винокуріння і споживання алкоголю в Правобережній Україні, і зокрема, у Київській губернії в I чверті XIX ст. Чільне місце в розкритті поставлених запитань дають матеріали архівів, зокрема, Центрального державного історичного архіву України в м. Києві.

У свідомості європейців століттями Росія асоціювалася переважно з варварством, снігами й алкоголізмом [15, с. 11]. Алкоголізм як явище мав столітню історію, у якій Російська держава відіграла виняткову роль. Як слушно наголошував С. Єремєєв, зменшення алкоголізму (рос. –“пьянства”) можна було очікувати тільки від морального вдосконалення і поліпшення побуту народу [5, с. 60]. Споживачі правильні, як відомо, завжди споживають горілки більше, лічачи в річному еквіваленті, ніж алкоголіки, п'яниці [5, с. 7]. Ці зауваження були зроблені в умовах перебування Київської губернії в складі Російської імперії.

Помітивши різницю між правильними споживачами алкоголю і п'яницями, С. Єремєєв наголошує на соціальній природі зловживання: “1) Алкоголізм як зловживання дійсно посилюється, але разом із тим правильне споживання скорочується значною мірою, від чого й кількість вина зменшується; 2) Високі податки на вино й патенти з усіма іншими обмеженнями сприяють лише скороченню споживання правильного й посилюють алкоголізм, як зловживання; 3) Причини алкоголізму, як зловживання кореняться не в “питейном вопросе”, а найімовірніше в тих умовах сімейного й суспільного становища, котрі спричиняють розвиток і всяких інших зловживань; 4) Винокурне виробництво не має нічого спільного з розвитком алкоголізму; воно, навпаки, як будь-яке виробництво, особливо те, яке використовує місцеві сільськогосподарські продукти, найбільше здатне розвинути загальний добробут і звідси – скоротити алкоголізм” [5; II].

За спостереженнями С. Єремєєва, протягом 1850 – 1863 рр. прибуток казни збільшувався природним ходом, вино було дешевим при дешевизні хліба; п'янство не посилювалось, але стало менш спостереженим проти попередніх часів, при існуванні повного свавілля, за винятком міст, де, були відкупи монополні і де горілка продавалась в три рази дорожче [5, с. 41].

Ступінь розвитку п'янства в народі повинен був визначатися не кількістю спожитого в рік на душу вина, а кількістю випадків поміченої нетверезості. Щоденне помірне споживання нешкідливе для моральності, особливо в Великоросійських губерніях, такого споживання не існує; вино споживається в більшості не щоденно, але зате без міри. П'яниця кріпиться тиждень, другий, але за те разом пропиває все, що встиг заробити [20, с. 69].

Різні соціальні страти мали особливе ставлення до споживання алкоголю. Схильність до надмірного споживання не оминала й представників царської родини та її найближчого оточення. В.Ключевський наголошує, що “своїм пияцьким оргіям Петро I надав форму сталої установи під іменем “Сумасброднейший, Всешутейший и Всепьянейший Собор”. Першою заповіддю було напиватися щоденно й ніколи не йти спати тверезим [24, с. 57]. Як бачимо, імператорський підхід до алкоголю мав своєрідний релігійний відтінок. Схожі практики були притаманні російській імператриці Катерині II. Про поширеність алкоголізму серед чиновників свідчить той факт, що згідно із законом від чиновників вимагалось уникати пияцтва. Закон вимагав від останніх високої моральності, уникнення пияцтва, брехні тощо [6, с. 192].

Безпосередній стосунок до поширення алкоголізму або боротьба із ним мала церква, яка зберігала певні привілеї щодо торгівлі спиртними напоями. Серед священнослужителів непоодинокими були приклади зловживання алкоголем. Коли “на Петрових прийняттах

гвардійці носили у великих відрах “сивуху”, а старшини гвардії пильнували, щоб ніхто не ухилився випити за здоров’я царя. Лише попів не треба було приневолювати: вони охоче пили і заїдали редькою та цибулею, засмерджуючи все навкіл ля. Чужинці дивувалися, що найп’янішими в тих оргіях були саме духовні особи” (за В. Ключевським) [24, с. 57].

Військові споживали алкоголь у повсякденному житті після службового часу, наприклад, під час свят. Під час воєнних дій російським солдатам заборонялося вживати алкогольні напої: “На питання кореспондента газети “Одесский вестник” весною 1856 р. Н.П. Сокальського: “Чи сильний неприятель в атаці?” – матрос-українець Галищенко відповідає: “Сильний. Він тримається у вогні, але лише недовго, поки, значить, хміль його розвіється. Від того, коли він не хмільний, він стримання не знає і суттєво лякається. А нам напиватися не дозволено, бо в цілому місті головно для цього й позакривані всі кабаки”. Галищенко оцінює силу супротивників ще й за національною ознакою, стверджуючи, що успіх матросів у тому, що “одна нація, особливо українці, один одному завжди допомогу надає” [15, с. 14].

Сільське господарство сприяло споживанню алкоголю. Споживання вина в даний час у всіх сільських господарствах є насущною потребою; без нього немає можливості проводити ніяких робіт на ниві, які бувають при збиранні врожаю; без нього неможливо мати сільських робітників; у морози, коли людина повинна працювати на відкритому повітрі, у дорогах при вітрі рюмка горілки становить крайню необхідність [5, с. 97]. П. Парфенов називав причини масового споживання алкогольних напоїв. Перша й до того ж головна причина поголовної зарази (алкоголізму) є спадок блаженної пам’яті кріпосного права – неробство (рос. – “праздность”), возведене довгою практикою у священний звичай. Із 365 днів у рік на частку робочих навряд чи буде менша половина, усе ж решта часу надане у повне розпорядження сільського шинкаря, який ніколи не втрачає без користі цього дійсно для нього золотого часу [14, с. 151]. І. Прижов наголошував, що мільйони людей у Російській імперії “убачали в алкоголізмі Божу кару й водночас пили смертну чашу, протестували цим проти різних суспільних благ, інакше кажучи, *пили з горя*” [16, с. 4]. Випивка заради випивки давала росіянам вихід з офіціозу, звільняла від держави й ідеології.

Важко назвати співвідношення питущих і непитущих, але, на думку Д. Менделєєва, близько 40% російських селян взагалі не торкалися вина, хіба що пили заздоровну чарку на престольні свята [11, с. 324]. Гр. Полетика вказував на способи подолання алкогольної залежності: “Такі вади винищуються не обмеженням і примусом, але освітою і свободою народів, з якими приходять до них і здорова поведінка (рос. – “благодравие”) [16, с. 199].

Розвиваючи тему храмових свят у повсякденні селян, П. Парфенов робить власні висновки. Біда не так велика, якщо б один день на рік (храмове свято) отримав би спеціальне призначення бути прогуляним і якщо в кожного села не було п’яти чи шести сусідніх сіл, де по-сусідськи теж потрібно напиватися, а кожне свято продовжується щонайменше чотири дні; у перший п’ють мед, на другий, підштовхувані медом, п’ють чисту горілку, на третій звальюються з ніг і сплять, а на четвертий – похмеляються; виходить в храмове свято обходиться кожному селянину в двадцять днів [14, с. 152].

І якщо у Воронезькій губернії народ по святах збирається уже біля кабаків, то у Віленській губ., ще по-старому, всі громадські справи вирішуються в корчмі, і у всій Білорусії та Україні корчма слугує звичайним місцем зборів для справ, бесід і гулянь. Двір біля корчми чи стодоли (сарай при корчмі) слугує місцем зборів хлопців і дівчат, які приходять сюди танцювати під музику. “Та не всі ж і п’яниці в шинку”, розповідав селянин, “одні приходять сюди побачитись з добрими людьми та побалакати, а другі – так, як оце я, щоб послухать розумних людей і почути, що робиться у світі. Бачите – у нас на селі нікуди більш і збиратися” [16, с. 30]. Пассек ці спостереження підтверджує: “Рідкісні з малоросіян піддаються п’янству, хоча п’ють всі без винятку, – чоловіки, жінки, дівчата і діти” [16, с. 200]. У селі Хотів, яке належало Києво-Печерській лаврі 1766 р., було 52 господарства. У селі був 1 шинок, вино для якого купували в Києві (вишиковували, за відомостями 1766 р., 6 куф сорокавідерних річно й мали прибуток 72 карбованці) [1, с. 25]. 1766 р. в Хотові проживало 421 особа, з них 203 чоловіки (робочого віку – 107) і 218 жінок (робочого віку – 101) [1; 26]. На якийсь час випивка справді давала забути про злидні й горе. В українській народній пісні співається: “Гей, горілка, біла-біла, я б тебе ложкою їла”. В іншій пісні: “Гей, наливайте повні чари, / Щоб через вінця лилося. / Щоб наша доля нас не цуралась, / Щоб краще в світі жилося”.

Однак, незважаючи на помірність споживання алкоголю в Україні, зокрема у Київській губернії, траплялися поодинокі випадки зловживання спиртним. Звернімо увагу на деякі з них. Щомісяця Київському губернатору повідомляли про надзвичайні випадки в губернії, у тому числі пов'язані із смертю. Так, протягом другої половини грудня 1802 року зафіксовано 3 летальні випадки, пов'язані із зловживанням алкоголем. У двох випадках жертвами стали кріпаки (9 грудня 1802 р. Уманського повіту поміщицька селянка, жителька села Полковничої Пелагея Хліобосова та 22 грудня 1802 року Черкаського повіту поміщицький селянин, житель села Балаклія Наум Лавренко) та в одному випадку – унтерофіцер (24 грудня 1802 р. в місті Києві напроти Фролівського монастиря знайдено мертве тіло 7-го артилерійського батальйону унтер-фортмейстера Васильєва) [22; Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 104. – арк. 5 – 9]. Інколи смерть йшла за ярмарком, як сталося в жовтні 1800 р. Згідно із повідомленням, яке надійшло Київському цивільному губернатору Олексію Григоровичу Теплому 5 жовтня 1800 р. Звенигородського повіту Київської губернії поблизу містечка Ольхівця була знайдена в степу Ольховецького жителя селянина Івана Ковалю дружина, яка мала від народження до 60 років, мертва. За вчиненим судом слідством виявилось, що ця жінка була в містечку Катеринополі, який розміщується за 15 верст від Ольхівця, на ярмарку 1 жовтня, де, напившись, поверталася, і трапилася їй смерть, за свідченням повітового лікаря знайдено, що померла вона від надмірного споживання алкоголю [22; Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 15 а. – арк. 2].

У великоросійських губерніях “простий народ поступово звикав дивитись на вино не як на напій, придатний для більш чи менш помірнього споживання, а як на саме, можливо, приємне і рідкісне лакомство” [20, с. 42].

Описи очевидців підтверджуються цифровими даними. Споживання вина, за винятком лише періоду казенного управління з 1819 по 1826 р. по губерніях Великоросійських і Сибірських, постійно зростало. При казенному управлінні було продано: 1819 р. – більше 18,5 млн. відер, 1822 р. – менше 14 млн. відер, а 1826 р. – 12 млн. відер. Після того споживання вина збільшилось, і у відкупному періоді 1843 – 1847 рр. було більше 16,5 млн. відер; у період 1857 – 1859 рр. – до 20,5 млн. відер, а в останньому відкупному періоді 1859 – 1863 рр. досягло майже 21,5 млн. відер, рахуючи на полугар. По губерніях колишніх привілейованих дані про споживання вина є тільки з 1851 по 1860 р.; за цей період щорічне споживання вина тут збільшився з 24 млн. до 30 млн. відер, рахуючи на полугар [20, с. 29]. Вищенаведені дані підтверджують висновки С. Єремєєва про помірне і непомірне споживання спиртних напоїв. Помірне споживання алкоголю в першій половині XIX ст. було притаманне Київській губернії, що підтверджується наступними даними.

І. Фундуклей зафіксував наступні середні витрати селян Київської губернії на алкогольні напої на 1852 р. Близько 4 р.ср. у рік на кожну рев'язьку душу чоловічої статі поміщицьких селян, а враховуючи в сім'ї по 4 душі чоловічої статі, вона витрачає на вино до 16 крб.ср. щорічно, суму яка дорівнює в деяких місцях прибутку з трьох десятин засіяних житом [19, с. 195]. На частку власне поміщицьких селян припадає, в середньому по губернії близько дев'яти кварт на кожного, лічачи чоловічу і жіночу статі, що складає на сім'ю з 8 осіб річну пропорцію споживання до 7 відер 2 кварт, на суму по таксі до 12 крб.60к.ср., але так, як такса визначає найдешевшу ціну, то ймовірно, що селянське сімейство витрачає на вино до 16 крб.ср. [19, с. 204].

У сільських корчмах і шинках Київської губернії напої споживалися переважно місцевими сільськими жителями. Найбільша кількість шинків у містечках була в Бердичівському повіті й більша їх частина належала повітовому місту Бердичеву; менша їхня кількість – у містечках Уманського повіту, і всі майже вони складаються там з тимчасових виставок, що показує значущість тимчасових зборів жителів на торги та ярмарки. Шинків у селах більша кількість у Радомишльському повіті, удвічі більше проти повіту Васильківського, у якому найменша їхня кількість серед інших повітів [19, с. 201].

Кількість шинків у поселеннях Київської губернії на 1852 р. була майже вдвічі більшою (як 25:14, або в селах 3888 проти в містах 2184 закладів) проти кількості їх у містечках, тим часом як населення останніх майже в п'ять разів менше проти сільського населення. Звідси, у містечках торгівля спиртними здійснюється в ширших обсягах, ніж у поселеннях, що пояснюється не стільки надлишковим споживанням алкоголю жителів містечок, скільки запровадженнями в них базарів і ярмарок, які сприяють залученню стороннього народу, а також руху на торговельних та інших трактах, які проходять через майже всі містечка [19, с. 201].

У 1843 – 1845 рр. у всіх 6072 шинках Київської губернії продано 1343035 відер горілки, на 999344 осіб у Київській губернії, на кожну душу – 1 відро 4 кварта горілки [19; 203]. Як зазначав Н. Терський, у привілейованих губерніях цей вид торгівлі був достатньо поширений: “за часів відкупів кількості місць продажу міцних напоїв є дані по к. привілейованих губерніях, де 1859 р. було 56814 місць продажу, в середньому 1 заклад на 325 душ, у Царстві Польському в кінці 1850-х р. було 24,5 тис. закладів, у середньому на 1 заклад – 205 душ” [20, с. 34].

Насправді, при розрахунку загального споживання на кожного жителя доводиться 1 1/3 відра горілки на рік; споживання горілки в особливості має інтерес стосовно однієї думки, яка була поширена з приводу питання про пониження селянських повинностей; противники зниження говорили, що немає приводу сумніватися в платоспроможності “состоятельности” селян сплачувати високі повинності, бо вони споживають стільки горілки, що ймовірно в них є достатньо вільних на це засобів [2, с. 89].

Як відзначено вище, торгівля міцними напоями здійснювалася активніше в містах, а не в селах. Таке становище було притаманне й для Києва. Указом 1783 р. звелено було винну продажу влаштовувати на користь міст з тим, щоб магістрати давали звіт уряду [16, с. 189]. 1815 р. винні збори в Києві звелено віддавати в казенній палаті з публічних торгів з поданням прибутку в міську казну; жителям заборонено завозити зі сторони потрібну для них кількість вина. 1835 р. знищено магдебурзьке право. 1856 р. в Києві налічувалося: медових і пивних поварней дві, питейних домів дерев'яних 59, трактирів і погребів кам'яних 17, дерев'яних 4, 1863 р. трактирів 17, гостиниць 8, харчевень 8, ренскових погребів 29 [16, с. 144].

С. Єремєєв наголошував на закономірностях торгівлі міцними напоями в 1860 – 1870-х рр. Алкоголізм (рос. – пьянство) як зловживання дійсно посилюється, але водночас правильне споживання скорочується значною мірою, від чого й кількість вина зменшується [5; II]. Алкоголізм, як такий, не перебуває в прямому зв'язку із споживанням алкоголю і що, як показує історичний досвід, алкоголізм може існувати й при малому споживанні алкоголю (як це і було в Росії), і, навпаки, воно може бути відсутнім, як суспільне зло, при значних розмірах цього споживання [8; 109].

Зловживання при адмініструванні алкогольного податку, яким потурала держава, мали винятково негативні наслідки. Н. Терський стверджував: “Відкупна система споїла, розоряє і розбещує народ; тримає на відкупі місцеву адміністрацію, зробивши через те безсилими всі заходи до впровадження в ній чесності і правоти, і мало по малу привела уряд до тяжкої необхідності не тільки сприяти породжених цією системою порушень закону і зловживань, без яких вона не може існувати, але навіть протидіяти моральних порухам до збереження тверезості, які виникають у народі. Таким чином, уряд постає ніби явним поборником неповаги до закону, підтримки зловживань і поширення в народі порочних нахилів” [20, с. 62].

Підраховуючи кількість спожитих міцних напоїв у Таганчанській окрузі Київської губернії, С. Єремєєв робить наступні висновки. Додавши до чоловічої статі і жіночу, отримуємо витрату горілки на 1 душу – по 2,35 відра на рік, що зовсім не можна визнати такою кількістю, внаслідок якої можна було б звинуватити народ в алкоголізмі [5, с. 7]. Якщо із згаданої кількості вина виокремити власне селянське споживання на одну третину (є інші споживачі, євреї, фабрика в Таганчі), на частку селян в рік вийде не більше, як по 1,37 відра на душу на рік, що в загальному результаті швидше можна визнати споживанням слабим, ніж зайвим, а тим більше непомірним [5, с. 8].

Розмір душевого споживання горілки (рос. – “горячего вина”) в останній відкупний період 1859 – 1863 рр. по Російській імперії коливався в широких межах: у сибірських губерніях видаток вина на душу не перевищував 0,19 відра в рік; у губерніях великоросійських і Ставропольській був дещо вище – 0,23 відра; у землі війська Донського – 0,37 відра, у прибалтійських губерніях – 0,45 відра і, нарешті, у привілейованих – 0,60 відра [8; 9]. У середньому по імперії разом з Царством Польським душеве споживання вина в останній час відкупів було близько 0,35 відра безводного спирту, якщо ж рахувати без Царства Польського, то близько 0,33 відра [20; 31]. Якщо розподілити прибуток по Імперії, без Царства Польського, на всю кількість спирту, який споживався щорічно, то виявиться, що відро останнього сплачувало в скарбницю близько 5 крб., у привілейованих губерніях – 2 крб. 12 коп. [20, с. 32].

Загальне споживання вина в Росії, крім Царства Польського, на початку 60-х років потрібно рахувати близько 21,5 млн. відер безводного спирту на рік. В Царстві Польському споживання за той же час складало 3 млн. відер, у великоросійських та сибірських губерніях – 8,8 млн. відер, у привілейованих губерніях – 11,1 млн. відер [20, с. 30]. Більша кількість споживаного алкоголю в привілейованих губерніях пояснюється тим, що “Губернії колишні привілейовані були щодо ціни в кращому становищі; тут тільки в місцевостях, де існували чарочні відкупи, ціна вина порівняно висока, хоча й нижча, ніж у Великоросійських губерніях; там, де чарочних відкупів не було, вино в продажу було, ймовірно, всього близько рубля за відро, ураховуючи на полугар” [20, с. 33], тоді, як у великоросійських губерніях вартість 1 відра спирту доходила до 10 крб. і більше за відро полугара [20, с. 32].

1858 р. душеве споживання горілки в Київській губернії становило 1,92 відра, 1859 р. – відповідно 1,94 відра [17, с. 1 – 3].

Споживання горілки в Київській та інших губерніях південно-західного краю 1866 р. не більше, ніж в інших привілейованих губерніях; лише одна Полтавська губернія різко виділялася малим, порівняно, споживанням горілки (1,04 відра на душу); у решті губерніях горілка споживається більше, ніж у південно-західному краї (Херсонська – 1,48 відра на 1 душу, Харківська – 1,4 відра на 1 душу, Чернігівська – 1,39 відра на 1 душу); різниця ця виступила би ще яскравіше, якщо ми мали б можливість вилучити горілку, спожиту робітниками, які приходять на цукрові плантації Київської губернії з інших губерній; і так, висновок про краще, порівнюючи з іншими губерніями, стан селян Київської губернії з кількості спожитої ними горілки не може бути визнаний [2, с. 89]. Цікаво, що 1899 р. статистика споживання алкоголю засвідчила в Київській губернії ту ж пропорцію – 1,38 відра на 1 душу – лише для міст і містечок, а в повітах споживання становило лише 0,54 відра на 1 душу [23, с. 54].

Душеве споживання вина настало швидше як економічний, аніж моральний показник [23, с. 60]. Наприклад, селяни Таганчанської волості Канівського повіту Київської губернії (2478 селян чоловічої статі) заробили 1864 р. на місцевих економічних роботах і фабриці 54739 крб. 9 коп. (не враховуючи заробітків на стороні і у своєму господарстві), що виходить на ревізьку чоловічу душу – 22 крб. 9 к. Сплатили податків земських, викупних і громадських повинностей 18650 крб.90 к., що виходить на душу – 7 крб. 52 к. Випито горілки 10075 відер, середньою міцністю в 43,5%, при 5 коп. акцизу за градус на 31366 крб. 75 коп., що складає на душу – 12 крб. 65 к. [5, с. 5]. Отримуємо витрату горілки на 1 душу – всього по 2,35 відра в рік, що зовсім не можна визнати такою кількістю, внаслідок якої можна було б звинуватити народ в алкоголізмі [5, с. 7]. Залишається в чистий прибуток селян 4721 крб.43к., а на душу – 1крб.90к. [5, с. 5].

1864 р. у всій Київській губернії спожито горілки 2505332 відра, що при населенні в 2140000, склало на душу навіть менше, ніж спожито по Таганчській волості, тобто 1 відро з невеликим дробом [5, с. 8]. Наведені цифри свідчать, що це не є доказом про наявність у народі п’янства, ... і тим більше не може бути доказом п’янства повального, яке загрожує вимиранням і зменшенням народонаселення [5, с. 9].

С. Єремеев на основі аналізу стану споживання алкоголю в Київській губернії виділив наступні групи людей: 1) Такі, що піддані запою – 1 % (піддаються лікуванню); 2) П’яниці дійсні (що заробляють, те й проп’ють). Алкоголізм як зловживання. – не більше 8 %; 3) Споживачі: помірковані – 60%, непомірковані – 30% [5, с. 11]. Натомість, Д. Миропольський ознаками торгівлі алкоголем у великоросійських губерніях у 1855 р., де панував відкуп, називав наступні: “відкупщики допускали і стимулювали недозволений продаж вина в дрібних лавочках, торгових банях й інших закладах, обкладаючи цей незаконний вид торгівлі грошовими платежами на свою користь. Вино в законно відкритих закладах продавали з обміром, слабкої міцності, з різними додатками, нерідко шкідливими для здоров’я, і за доволно завищеною ціною. Шинки були взагалі клубами розпусти й аморальності” [12, с. 2]. Юлія Белова, досліджуючи природу алкоголізму і тверезості в соціально-філософських поглядах представників ідейних течій періоду Першого руху тверезості в Росії, відзначила, що В. Белінський попереджав про лінощі й неробство, М. Бакунін убачав основну причину алкоголізму в існуванні шинків, а М. Чернишевський, М. Добролюбов і М. Данилевський переважно в торгівлі й споживанні вина й горілки [25].

Із запровадженням нового питного становища 1863 р. в привілейованих губерніях було ліквідовано вільну торгівлю алкоголем. Стосовно губерній колишніх привілейованих і

Прибалтійських, то тут вплив нових порядків протилежний до великоросійських. Під час відкупів зловживання спиртними напоями в цих місцевостях були порівняно не так частими, тому споживання населенням вина було до певної міри регулярним і саме населення було стриманим. За таких обставин із запровадженням акцизної системи здоров'я вина в цих місцевостях не могло, звичайно, мати інших наслідків, аніж спонукати до ще більшого стримування [20, с. 136].

1866 р. від алкоголізму в Південно-Західному краї (Київська, Волинська й Подільська губернії) смертність від уживання спиртних напоїв становила 145 – 150 осіб на рік і фіксувалося 81 – 90 випадків білої гарячки (загалом у Російській імперії щороку від алкоголю гинуло до 6 тис. осіб – близько 2% загальної смертності) [13]. Оскільки населення Київської, Волинської і Подільської губерній 1866 р. становило більше 5 млн. осіб. при населенні Російської імперії близько 80 млн., або приблизно 6,2%, то бачимо, що дійсно воно стосовно зловживань алкоголем було стриманішим у 3 рази.

Реалії, зафіксовані на 1874 р., вносили корективи в поведінку людей і були пов'язані із зростанням цін на трунок. Простий народ, і переважно селянство, не має можливості користуватися щоденно і в міру, так би мовити, порціями, винятково через дорожнечу напою, а тому чекає свята чи випадку, коли можна зібратися в компанії; тоді вони дозволяють випити і деякі спокушаються до того, що п'ють дещо не в міру, особливо, коли це трапляється на даровий рахунок, тобто, на весіллях, святах, хрестинах [5, с. 15]. Як відзначав міністр фінансів С. Вітте: “неможливо вигадати такі постанови, які, при свободі торгівлі алкоголем на всьому величезному просторі Російської імперії, обмежували б алкоголізм, не підриваючи інтересів фіска і не робили б перепон здоровому споживанню вина” [8, с. 107]. Може саме тому цю дуже важливу рису К. Крижановський пов'язав із політикою: “Але державі важлива не тільки вигода, але й політичний розрахунок: тверезий народ для тиранії куди небезпечніший...” [9, с. 112].

Тобто бачимо, що у визначенні пріоритетів між інтересами здоров'я людини та інтересами наповнення скарбниці держава обирала інтереси фіска. І саме держава несла повну відповідальність за зростання алкогольної залежності серед населення. Особливо це виявилось після того, як імператор Микола II 2 травня 1895 р. Височайше затвердив думку Державної Ради про запровадження казенного продажу напоїв, у тому числі в 9 південних і південно-західних – з 1 липня 1896 р. [8, с. 121].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безпечний М.Г., Хільчевський В.К., Лупеха Л.М., Кісіль І.М. Хотів. З давніх давен і до сьогодення. / М.Г. Безпечний, В.К. Хільчевський, Л.М. Лупеха, І.М. Кісіль. – К.: Діа, 2009. – 108 с.
2. Воейков Д., Загоскин В. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле / Д.Воейков, В. Загоскин. – С.-Петербург: Типография В.Безобразова, 1867. – 143 с.
3. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. (з кінця XVIII ст. до 1861 року). / І.О.Гуржій. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – 207 с.
4. Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах. / Голова редакційної ради В.М.Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т.1. – 696 с.
5. Еремеев С.Т. Питейный вопрос. / С.Т.Еремеев. – К.: Типография С.Т.Еремеева, 1874. – III с. + 107 с. – С. 60.
6. Дегтярьов Сергій Іванович. Цивільне чиновництво України у кінці XVIII – першій половині XIX ст. – Суми: Папірус, 2014. – 472 с. – С. 192.
7. Казьмирчук Г.Д., Соловійова Т.М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX століття. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 174 с.
8. Краткий очерк 50-летия акцизной системы взимания налога с крепких напитков и 50-летия деятельности учреждений, заведывающих неокладными сборами. 1863 – 1913. – С.-Пб.: Типография В.Ф.Киришбаума, 1913. – 290 с. + приложения. – С. 109.
9. Крижановский Коммир Петрович. Диагноз-империя. – К., 2014. – 735 с. – С. 112.
10. Лукашевич Ф.А. Очерки промышленности и торговли в России. – Харьков: Типография М.Зильбергера, 1877. – 146 с.
11. Мединский Владимир. О русском пьянстве, лени и жестокости. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008. – 528 с. – С. 324.
12. Миропольский Д.А. Косвенные налоги в России. 1855 – 1880 гг. – СПб.: Типография Ф.Елеонского, 1880. – 103 с. – С. 2.
13. Олійник В. Вольному – воля, п'яному – рай // “Дзеркало тижня. Україна” №21, 14 червня 2013.

14. Парфенов П. Письма о сельском хозяйстве Юго-Западного края // Русский вестник. – т.108. – М., 1873. – С. 142 – 172. – С. 151.
15. Первых Д.К. “Ты ему сивухи тычешь, а он тебе – рому”: об одной из форм межкультурного диалога периода Крымской войны // Алкоголь в России: материалы Четвертой Международной научно-практической конференции. (Иваново, 25 – 26 октября 2013). – Иваново: Филиал РГГУ в г.Иваново, 2013. – 272 с. – С. 10 – 15. – С. 11.
16. Прыжов И.Г. История кабаков в России в связи с историей русского народа. – Казань: Молодые силы, 1913. – 282 с. (праця написана 1864 р.). – С. 4.
17. Сведения о питейных сборах в России. Составлены в Государственной Канцелярии по Отделению Государственной Экономии. – Ч.4. – С.-Пб.: Типография II-го Отделения Собственной Е.И.В.Кацелярии, 1860. – 476 с. – С. 1–3.
18. Слабченко М.Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. – т.1. – Х.: ДВУ, 1925. – 318 с.
19. Статистическое описание Киевской губернии, изданное Тайным советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Часть III. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – 534 с. – с. 195.
20. Терский Н.С. Питейные сборы и акцизная система в России. Исторический очерк и настоящее положение. Опыт сравнительного исследования главнейших результатов акцизной системы и ее значения для государства, казны и населения. – СПб.: Типография В.Киршбаума, 1890. – 252 с. – С. 69.
21. Тищенко М. Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права УАН. – Вип.2. 1926. – С. 198–216.
22. Центральний державний історичний архів України у м.Києві. (ЦДІАУК).
23. Шванебах П.Х. Наше податное дело. – СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1903. – 203 с. – С. 54.
24. Штепа П. Українець і москвин. – Дрогобич: Відродження, 2010. – 687 с. – С. 57.
25. Режим доступу: <http://partia-tr.ru/2013/09/o-ryanstve-i-trezvosti-v-sotsialno-filosofskih-vozzreniyah-predstaviteley-ideynyih-techeniy-perioda-pervogo-trezvennogo-dvizheniya-v-rossii.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Губицький Любомир Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук, Київський національний торговельно-економічний університет.

Наукові інтереси: історія українських земель у складі Російської імперії у I пол. XIX ст.

Мельник Ганна Мирославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри країнознавства Київського славистичного університету.

Наукові інтереси: актуальні проблеми історії України XIX – XX ст.

УДК – 94 (477) “1950/70”

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА 1950 – 1960-х років ПРО СЕЛЯНСЬКИЙ АГРАРНИЙ РУХ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Олександр ЖИТКОВ (Київ)

У дослідженні зроблено спробу встановити достовірність історичних фактів, об'єктивність і повноту висвітлення аграрного руху українського селянства в працях 1950 – 1960-х років, які з певних причин не потрапили в поле зору вітчизняної та зарубіжної історіографії.

Ключові слова: історична регіоналістика, селянський аграрний рух, Українська революція, вітчизняна історіографія, зарубіжна історіографія.

В данном исследовании предпринято попытку установить подлинность исторических фактов, объективность и полноту освещения аграрного движения украинского крестьянства в работах регионального характера 1950 – 1960-х годов, которые, в силу определенных причин, не исследовались в отечественной и зарубежной историографии.

Ключевые слова: историческая регионалистика, крестьянское аграрное движение, Украинская революция, отечественная историография, зарубежная историография.

The study attempts to establish the authenticity of historical facts, the objectivity and completeness of the reflection of Ukrainian peasantry agrarian movement in the works of 1950 – 1960s, which, for certain reason, did not get the attention of domestic and foreign historiography.

Keywords: historical regionalism, peasant agrarian movement, Ukrainian revolution, national historiography, foreign historiography.

Період лібералізації громадського життя в УРСР 1950-х – першої половини 1960-х років, більше відомий як “хрущовська відлига”, позначився послабленням впливу культу